

Ethem MANDIĆ (Podgorica)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje
talemandic@gmail.com

PUŠKINOV ROMAN „KAPETANOVA KĆI“ U KONTEKSTU MARKSISTIČKE, FORMALISTIČKE I RUSKE KRITIKE – FORMA, ŽANR I REVOLUCIJA

Autor se u ovom radu bavi pitanjima forme i žanra romana *Kapetanova kći* A. S. Puškina, kao i fenomenom revolucije. Namjera ovoga rada je u prvom redu da pokaže kako je Puškinov roman *Kapetanova kći* prije svega, u kontekstu ruske, formalističke i marksističke kritike posmatran revolucionarna književnost. Na kraju da bi bila dokazana početna teza da je *Kapetanova kći* revolucionarni istorijski roman, i da jeste tačna Lukačeva tvrdnja da je Puškinova perspektiva, zapravo stav i „vera u revolucionarnu težnju za društvenim prevratom.“

Ključne riječi: *Puškin, Kapetanova kći, roman, marksizam, formalizam, forma...*

Uvod

Namjera ovoga rada je u prvom redu da pokaže kako je Puškinov roman *Kapetanova kći* prije svega, u kontekstu ruske i formalističke kritike posmatran, revolucionarna književnost. Ovaj rad prikazuje po čemu je *Kapetanova kći* tretirana kao revolucionarni roman i revolucionarna književnost, a ne samo kao priča o pobuni. Krajnji cilj rada je da prikaže kako Puškinovim romanom „počinje novo razdoblje ruske književnosti.“¹ Aleksandra Sergejeviča Puškina su tim romanom posmatrali kao antiklasnog pisca, kakvim ga i želi prikazati Maksim Gorki u svojoj *Istoriji ruske književnosti*.

Đerđ Lukač kaže da je sam Bjelinski već jasno vidio činjenicu da sa Puškinom počinje novo razdoblje ruske književnosti. Bjelinski u knjizi *Dela Aleksandra Puškina* jasno izriče stav o revolucionarnoj prirodi njegove književnosti riječima: „Najbolja pohvala koja se može reći o Puškinu i najbolji dokaz njegove veličine jeste to – da je on već pri samom stupanju na pesničku

¹ Đerđ Lukač, *Ruski realisti*, Izdavačko preduzeće Veselin Masleša, Sarajevo, 1959, str. 18.

arenu bio dočekan isključivim pohvalama spontanog oduševljenja i ogorčenim napadima ljudi koji su u rađanju njegove pesničke slave videli smrt starih književnih shvatanja, a ujedno i svoju moralnu smrt – da vatreni poklici pohvala i pokuda nisu prestajali ni za trenutak kroz ceo njegov život, pa ni posle njegove smrti, i da je svako njegovo novo delo bilo jabuka razdora i za publiku i za povlašćenje književne studije“.²

Ovaj rad će se baviti pitanjima forme i žanra pomenutog Puškinovog djela, kao i fenomenom revolucije. Revolucija je fenomen koji pomjera granice sistema, ali i granice u umjetnosti. Transformativna moć revolucije (društveno-povijesne) utiče na literaturu, ali i pisci unutar književnosti prave svojevrsne žanrovske revolucije. Te revolucije prave geniji, koji formiraju nove žanrove unutar sistema, te ćemo pokušati prikazati šta neki roman, kao roman čini revolucionarnim, te zašto je Puškinov roman doživljen u kritici kao revolucionaran.

Ako, prema Karlu Marksu, u „krupnim crtama možemo azijski, antički, feudalni i moderno buržoaski način proizvodnje označiti kao **progresivne epohe ekonomske društvene formacije** (istakao E. M.)“³, onda možemo i romantizam označiti kao **progresivnu epohu duhovno društvene formacije**⁴ zato što romantizam prvi put u istoriji društvenih kretanja određuje ulogu ličnosti, kako bit romantizma definiše Maksim Gorki: „ličnost je apsolutno slobodna, njena psiha se razvija potpuno nezavisno od spoljašnjih uslova, ličnost je najdublji i najpotpuniji izraz ne samo privremenog i prolaznog nego večnog, postojanog.“⁵

U toj posebnoj duhovno-društvenoj formaciji nastaju novi *oblici literature* zasnovane na novim *oblicima života* u kojima su nastali. Tek su marksisti pokazali da se „logički sled kategorija podudara sa istorijskom nužnošću.“⁶ Lukač tvrdi da „ruski razvitak nosi sa sobom klasični obračun revolucionarne demokratije s liberalizmom, a docnije na svom višem stepenu, klasičnu razradu rukovodeće uloge revolucionarnog proleterijata, stvaranje radničke partije novog tipa, klasičnu formu saveza radnika i seljaka“⁷ – socijalizam. S te tačke gledišta posmatraćemo i Puškinovu *Kapetanovu kći*, ali i Puškinovu pojavu, kako to Lukač nastoji u knjizi *Ruski realisti*.

² V. G. Bjelinski, *Dela Aleksandra Puškina*, Kultura, Beograd, 1952, str. 7.

³ K. Marks, *Ka kritici političke ekonomije*, Predgovor (1859), Moskva, 1934, str. 5.

⁴ Romantizam u zapadnoj civilizaciji možemo obilježiti na ovaj način, kao što je „Marks epohu homerovskog epa mogao da obeleži kao epohu „normalnog detinjstva“ čovečanstva.“ Đerd Lukač, *Ruski realisti*, Izdavačko preduzeće Veselin Masleša, Sarajevo, 1959, str. 16.

⁵ Maksim Gorki, *Istorija ruske književnosti*, Izdavačko preduzeće Veselin Masleša, Sarajevo, 1962, str. 95.

⁶ Đerd Lukač, *Ruski realisti*, Izdavačko preduzeće Veselin Masleša, Sarajevo, 1959, str. 16.

⁷ Isto, str. 17.

Da je književnost (r)evolucija, odnosno smjena žanrova, govori i ruski formalist Boris Tomaševski tvrdeći u svojoj *Teoriji književnosti* da je pojava „genija“ uvijek „svojevrсна **književna revolucija** (istakao E. M.) koja svrgava dotad vladajući kanon te vlast prelazi u područje dotad podređenih postupaka“. Puškinova djela, kao i njegova pojava, revolucionarni su u svjetskoj književnosti, jer donose smjenu (gore navedeni citat Bjelinskog o tome najbolje svjedoči) i žanrovsku inovaciju. Pojava Aleksandra Sergejeviča Puškina jeste i književna i društvena revolucija, a Flaker to i potvrđuje ističući da se sa „Puškinovim imenom zapravo završava početno, često diletantsko, često epigonsko u odnosu na strane uzore, razdoblje ruske povijesti, a započinje svoj život velika ruska književnost XIX stoljeća kao fenomen koji će, nešto kasnije, zapanjiti Evropu.“⁸

Puškin svojim djelom *Kapetnova kći* obrađujući jedan manji historijski događaj⁹ prikazuje proces preobraćanja i promjene, odnosno transformacije društvenih odnosa, ali i subverzivnu moć literature, te uticaj jezika na stvaranje novih revolucionarnih oblika života, o čemu će biti riječi u posljednjem dijelu rada. U krajnjem izvodu, ovaj rad ima jedan širi poseban cilj da pokaže da veliki pisci i najveći predstavnici svojih epoha uvijek u svojem djelu spajaju istovremeno sve osobine i karakteristike poetike epohe kojoj pripadaju, ali i njenu negaciju i osporavanje, to jest put ka novim književnim vrijednostima i epohama. Tako je i Puškin okarakterisan u ruskoj kritici. Geniji uvijek predstavljaju svoju epohu, ali i najavljuju književne vrijednosti budućih epoha: „Puškin je pripadao broju onih stvaralačkih genija, onih velikih historijskih priroda koje radeći za sadašnjost pripremaju budućnost, i već samim tim ne mogu pripadati jedino prošlosti“.¹⁰ Puškin je pripadao svojim cijelim životom epohi romantizama, koji je bio revolucija duhovnog, kulturnog i političkog života Evrope. Rođen na samome kraju XVIII vijeka i živeći do formalnog kraja pravca romantizma, Aleksandar Sergejevič Puškin je bio pravi romantičar realista, te se Lukač s pravom pita: „A zar veliki pisci prethodne epohe – Gete, Puškin – nisu bili realisti?“

Bjelinski se u opsežnoj knjizi *Dela Aleksandra Puškina* samo uzgredno, u jednom pasusu, bavi tim romanom, te za njega kaže sljedeće: „‘Kapetanova kći’ je neka vrsta ‘Onjegina’ u prozi. Pesnik (a ne pisac – napomena E.

⁸ Aleksandar Flaker, *Ruski klasici XIX stoljeća*, Izdavačko poduzeće Školska knjiga, Zagreb, 1965, str. 9.

⁹ „Reći ćemo samo toliko da je taj historijski pokušaj – primereno delo i u historijskom i u stilskom pogledu. U pogledu stila Puškin je potpuno postigao ono čemu je Karamazin samo težio. „Istorija Pugačovljeve bune“ pokazuje da bismo imali veliko historijsko delo da je Puškin uspeo da napiše istoriju Petra Velikog...“ V. G. Bjelinski, *Dela Aleksandra Puškina*, Kultura, Beograd, 1952, str. 496.

¹⁰ V. G. Bjelinski, *Dela Aleksandra Puškina*, Kultura, Beograd, 1952, str. 7.

M.) prikazuje u njoj život i običaje ruskog društva za vlade Katarine II. Mnoge slike su po vernosti i istinitosti sadržine, po majstorstvu izlaganja – čudo od savršenstva... Ništavan, bezbojan karakter junaka **pripovetke** (istakao E. M.) i njegove ljubavnice Marje Ivanovne i melodramski karakter Švrabina, iako predstavljaju upadljive nedostatke pripovetke, ipak joj ne smetaju da bude jedno od izvrsnih dela ruske književnosti.¹¹

Tumačenjem romana *Kapetnova kći*, to jest prikazom određenih njegovih formalnih i žanrovskih osobina, pokazaćemo između ostalog, da je tvrdnja Bjelinskog o tome što prikazuje taj roman, zapravo realistička tendencija unutar romana, te da ovaj *roman* nije pripovijetka kako je naziva Bjelinski, samim tim što ga i Bjelinski naziva „Onjeginom“ u prozi, ali i prema nekim formalnim elementima djela, do toga da će iz našeg rada proizići da likovi o kojima govori Bjelinski nijesu „bezbojni i ništavni“, već životni i plastični, *ljudski i istiniti*, napravljeni prema narodnim obrascu.

I. Forma romana

„Neću opisivati opsadu Orenburga koja pripada istoriji, a ne porodičnim zabeleškama.“¹² To je rečenica iz desete glave koja se naziva *Opsada grada* istorijskog romana *Kapetanova kći* Aleksandra Sergejeviča Puškina. Pitanje koje se postavlja je: zašto se ta rečenica nalazi u „noveli“, „epizodi“, koja bi trebalo da opisuje istorijski događaj? Zašto je djelo od strane pripovjedača nazvano porodičnim zabilješkama, a od strane kritičara roman koji je žanrovski definisan kao „istorijski“? Dakle, prema tekstu samoga romana, to jest riječima pripovjedača, *Kapetanova kći* je djelo koje se ne bavi istorijom, već je riječ o „porodičnim zabeleškama“.

Da se radi o *porodičnim zabilješkama* saznajemo na kraju romana od fiktivnog *Izdavača* koji nam saopštava: „Ovde se prekidaju beleške Petra Andrejeviča Grinjova. Iz porodičnih uspomena...“¹³ Pripovjedač nam još jednom saopštava da se epilogom nastavljaju porodične zabilješke, te da se time još jednom potvrđuje žanrovska pripadnost toga teksta nečemu što bismo mogli nazvati „porodičnim romanom“, to jest *porodičnom hronikom*. Ali, po širini zahvata i karakteristikama pripovjedača, kao što ćemo pokazati, on to ne može biti. Tu se radi o jednom postupku metadijegetičkog i metaproznog poigravanja. Dakle, čitalac saznaje na koji način je rukopis došao do izdavača i na koji način je *Izdavač* koji se bavi hronikom vremena u kojem je živio Grinjev zapravo priređivač porodičnih zabilježaka, te da su „potraživši za svaku glavu

¹¹ Isto, str. 495.

¹² Aleksandar Puškin, *Kapetanova kći*, Izdavačko preduzeće RAD, Beograd, 1976, str. 87.

¹³ Isto, str. 126.

prikladan epigraf i dozvolivši sebi da izmenimo imena nekih lica.“ Taj postupak uvodi pisac ne bi li dao veću vjerodostojnost svojem tekstu, veću realističnost, o čemu će kasnije biti riječi. Aleksandar Flaker to kazuje u *Istoriji ruske književnosti* navodeći da „odbacujući pretjeranu opisnost u odnosu prema povijesnim ambijentima i predajući riječ fiktivnom pripovijedaču, sitnom ruskom plemiću i sudioniku vojnih zbivanja, Puškin je u prvi plan postavio ljudske karaktere i njihove odnose, a samom Pugačovu, s kojim povijesne slučajnost dovode u vezu mladoga Grinjova, mračnom ali ujedno plemenitom pobunjeniku, dao je gotovo simbolično značenje, premda ga na stranica romana zapravo rijetko sriječemo...“¹⁴

Puškin u romanu *Kapetanova kći* se koristi postupkom uvezivanja novela u makrostrukturu kakav je roman, na taj način praveći, ono što Viktor Šklovski naziva *semantički premještaj* istorijskog događaja u književni. Rajnhard Lauer u *Povijesti ruske književnosti* kaže da je u ruska književnost iznjedrila više tipičnih žanrova različitih od zapadnjačkih shvatanja rodova i vrsta, da se među žanrovima pripovjedne proze „kao posebna vrsta ističe *povest* (pripovijest), a mogla bi se odrediti kao „dulja pripovijetka“ ili „kratki roman“, u pravilu koncipirana s jednim ogrankom radnje i ograničenom perspektivom.“¹⁵ Sličnu tvrdnju iznosi i Lukač govoreći da su „sasvim drukčije mogućnosti istoriskog romana u Rusiji, u ono vreme najzaostalijoj zemlji Evrope.“¹⁶

Kapetanova kći ima tipični romantički završetak sa srećnim krajem u kojem se glavni junak nakon nekoliko nedaća, takođe tipičnih za romantički prosede, srijeće sa junakinjom te oni nastavljaju srećan život sa kojim čitalac nije upoznat, ali kakav se u tom pripovjedačkom arhetipu pretpostavlja. U tim romanima, kao i u *Kapetanovoj kćeri* radnju pokreće upravo želja glavnog junaka da se ponovo sretne sa svojom „dragom“ i junakinjom romana u koju je zaljubljen, te izbavi onu u koju je zaljubljen iz kandži neprijatelja i onog koji je modelovan kao negativan lik u romanu. Grinjev je glavni junak koji je istovremeno i autor bilješki koje čitamo, a Marija Ivanovna, kći kapetana kod kojeg je glavni junak u službi kao vojnik. U fabuli romana javljaju se ljubavni trougao i dvoboji kao tipični elementi zapleta romanse.

To su elementi *mitosa* kako Aristotel naziva *sklop događaja* koji „održava našu pažnju, oblikuje u jedinstvenu celinu.“¹⁷ Taj roman, prema Frajevim modusima, pripada *komičkom modusu*, to jest tipu pripovjednih, fikcionalnih djela s komičkim zapletima. Ti modusi imaju „zaplet u obliku slova U sa radnjom koja tone u duboke i potencijalno tragičke preokrete da bi se iznenadno

¹⁴ Aleksandar Flaker, *Istorija ruske književnosti*, SNL, Zagreb, 1986, str. 56.

¹⁵ Reinhard Lauer, *Povijest ruske književnosti*, Tehnička knjiga, Zagreb, 2009, str. 15.

¹⁶ Đerd Lukač, *Istorijski roman*, Kultura, Beograd, 1958, str. 61.

¹⁷ Nortrop Fraj, *Mit i struktura*, str. 42.

okrenula naviješe ka srećnom kraju.¹⁸ Petar Andrejevič Grinjev, nakon što biva nekoliko puta pred samu smrt vješanjem, zatim na sudu osuđen i protjeran u Sibir, biva spašen od strane junakinje koja u završnom činu oslobađa ga tako što izmoli od same carice njegovu slobodu. Bjelinski kaže da je „Dubrovski“ pandan „Kapetanovoj kćeri“, te da „u obema pripovetkama preovlađuje patos spahiskog principa, i mladi Dubrovski je prikazan kao Ahil među ljudima te vrste, – uloga koja uopšte nije uspjela Grinjevu, junaku „Kapetanove kćeri.“¹⁹ Međutim, Puškin nije ni imao namjeru da prikaže Grinjova takvim, već da kroz niz promjena izgradi jedan kompleksan i dinamičan lik čija se ličnost mijenja tokom romana, da bi na kraju spasio tradicionalne ruske vrijednosti onoga vremena: porodicu, ljubav i odnos prema carstvu, ali ih i suprotstavio idejama niže klase. Grinjev je zapravo običan čovjek, koji izlazi kao pobjednik iz revolucije i prevratničkih istorijskih događaja. Zato je tu Gorki u pravu kada tvrdi da bi „izrazito klasni pisac težio da svoju klasu predstavi kao vlasnika društvenih istina“. Tada bi Puškin bio dogmatičan pisac, ali on se trudi da „što je moguće istinitije i realističnije“ opiše sveukupnost ljudskih odnosa, i između klasa, te se pokazuje kao antiklasni pisac.²⁰

U nizu prepoznavanja koja čine dio svakog tragičkog modusa i njegove strukture, Grinjev se ponovo susrijeće s likovima s početka romana. Ta prepoznavanja su *posljedica prethodnih činova* i suština obrta u čvorištima romaneskne fabule. U tim prepoznavanjima Grinjev biva spašen, kao u susretu s Pugačovom, koji je istorijska ličnost. Prepoznajući Grinjova kao dobrotvora s početka romana koji ga je spasio od oluje i učinio mu milost poklanjajući mu zečji kožuh, Pugačov ga ne ubija kao ostale likove nakon osvajanja tvrđave u kojoj Grinjev službuje. U ponovnom susretu pomaže mu da spasi svoju „ljubav“²¹, zbog čega Grinjev u kasnijem slijedu događaja i biva osuđen, kao protivnik države i osoba koja je sarađivala s pobunjenikom. Tu junak prolazi kroz neku vrstu iskušenja koja pokazuje njegov istinski karakter, koje istovremeno i provjera njegovog karaktera i njegovih vrlina, zbog čega i radnja uopšte započeta. Grinjova otac šalje u vojnu službu da bi popravio njegov karakter i

¹⁸ Isto, str. 42.

¹⁹ V. G. Bjelinski, *Dela Aleksandra Puškina*, Kultura, Beograd, 1952, str. 495.

²⁰ „...Svejedno je od koga vodili poreklo“, kaže Puškin, „moj način mišljenja, od toga nikako ne zavisi...“ Maksim Gorki, *Istorija ruske književnosti*, Izdavačko preduzeće Veselin Masleša, Sarajevo, 1962, str. 135.

²¹ Zbog toga što je veći dio fabule posvećen spašavanju ljubavi i odnosa između Maše i Grinjova, ovaj roman se može definisati i kao **ljubavni roman**, jer je i Pugačovljeva seljačka buna u romanu zasnovana „na fabuli o dvoje ljubavnika (plemić Grinjev i „kapetanova kći“ Maša Mironova) i tradicionalnim preprekama koje ovim ljubavnicima postavljaju povijesni događaji.“ Aleksandar Flaker, *Ruski klasici XIX stoljeća*, Izdavačko poduzeće Školska knjiga, Zagreb, 1965. str. 25.

ličnost koja je bila zapuštena gradskim životom. Roman počinje tako što lik kreće na put. U tom smislu *Kapetanova kći* jeste ili ima elemente **avanturističkog romana**, ili kako to veli Tolostoj: „Sva velika literatura je jedna od dvije priče; čovjek ide na put, ili stranac dolazi u grad“. *Kapetanova kći* jeste roman o sazrijevanju lika, kao što su to didaktički ili obrazovni romani, i prikazuje njegove godine učenja, kao i godine života u kojima vrši vojnu službu u kojima prolazi kroz rat, ljubav, da bi na kraju došao do srećnog ostvarenja sudbine. To je Puškinova *optimistička perspektiva* kako ju je nazvao Đerđ Lukač.

„Prepoznavanja“, kao na primjer kada Grinjev prepoznaje Zurina koji ga spašava od vojnika, iako je dio strukture romana, prema Tomaševskom, kao epizode nijesu povezane sa njegovim glavnim tokom, te samim tim ne mogu se računati *funkcionalnim ulančavanjem epizoda*. Struktura romana, podrazumijeva digresije i nefunkcionalne epizode, što nas navodi da se ipak ne radi o pripovijeci, kako to djelo definiše Bjelinski, iako bi ono zbog svoje dužine, *zbijenosti i lakonskog novelističkog stila*, tako mogla definisati. Ovo potvrđuje da se ne radi o prozi „s jednim ogrankom radnje i ograničenom perspektivom“, ali ipak ovo djelo zbog svoje dužine mora biti definisano kao kraći roman. Na koncu, i sam pripovjedač i junak *Kapetanove kćeri* kaže da je htio sve prikazati na način na koji to rade *starinski romanopisci*.

II. Istorijski romantičarski i realistički roman

Aleksandar Flaker kaže da je „imajući pred očima model romana Waltera Scotta, dobro poznatih u Rusiji, Puškin stvorio svoj povijesni roman *Kapetnova kći*.“²² Lukač u djelu *Istorijski roman* kaže da „Puškin svoje **istorijske romane** (istakao E. M.) komponuje kao Valter Skot, naime s jednim „prosečnim junakom“ kao glavnom ličnošću i sa istoriski značajnom figurom kao epizodnom pojavom u fabuli.“²³ Obojica autora vide uticaj zapadne književnosti i Valtera Skota, koji je bio Puškinov savremenik, na njegov istorijski roman. Puškin koristi priču iz ruske istorije, koja je veoma slična onoj iz Skotova romana *Srce Midlotijana*, u kojem se obrađuje pobuna u XVIII stoljeću iz škotske prošlosti i opsada zamka u Edinburgu. Međutim, iako su tvrdnje Flakerove o uticaju Skota na Puškina tačne, Lukač kaže da „Puškin ni u kom slučaju nije prosti Skotov sledbenik.“²⁴, te da Puškin stvara „istorijski roman jednog višeg estetskog tipa od romana svog učitelja“.

Puškin smješta radnju svog romana u vrijeme carice Katarine II koje je bogato, kako kaže V. Jagić, „znamenitim događajima u izvanjoj istoriji Rusije

²² Aleksandar Flaker, *Istorija ruske književnosti*, SNL, Zagreb, 1986, str. 56.

²³ Đerđ Lukač, *Istorijski roman*, Kultura, Beograd, 1958, str. 62.

²⁴ Isto.

i slavno povoljnim stanjem nutarnjega života, naročito u pitanjima više prosvjete.²⁵ Kaže dalje V. Jagić da pobuna o kojoj piše Puškin je u ruskoj istoriji poznata pod nazvanjem „*Pugačovština*“, te da je taj ustanak u Polvožju „načinio mnogo nesreće na široko i na daleko“. To je razlog zašto je taj ustanak bio Puškinu zanimljiv kao istorijska građa, što nam i potvrđuje sam pripovjedač romana *Kapetanova kći*. U vremenima mirnog progresa javlja se unutarnja buna koja potresa carstvo. Puškin je htio ovim romanom da prikaže velike, kritične preokrete u narodnom životu.

Roman *Kapetanova kći*, u smislu godine nastanka 1836. svakako, ne pripada romantizmu, iako je sâm autor Aleksandar Sergejevič Puškin²⁶ većim dijelom svog života pripadao tom pokretu. Romantičari *zastupajući načelo fantastičnosti i vraćajući romanu odij pustolovne neozbiljnosti*, kako to veli Žmegač, te bivajući da su to dvije glavne poetološke osobine romantičarskog romana kakvi su *Hajnrh iz Osterdingena*, *Lucinda*, *Jadi mladog Vertera*, pitanje je koliko je *Kapetanova kći* romantičarski roman i u smislu poetoloških i teorijskih koncepata romana koji su zastupani od strane reprezentativnih romantičara: „Puškin se **bori i protiv romantičnog manira** (istakao E. M.) Vinjija i Viktor Igoa koji „velike ljude“ stavljaju u središte svojih istorijskih dela.“²⁷

Ukoliko su romantičari bili ti koji su *osigurali romanu dignitet i primjereno mjesto u poetološkom smislu*, to je u ruskoj književnosti, u praktičnome smislu, učinio Aleksandar Sergejevič Puškin pišući romane kakvi su *Evgenije Onjegin* i *Kapetanova kći*. Ruska književnost, nakon romantizma, postala je dominantna književnost Evrope kada ja proza u pitanju, a vrhunac proze i istorijskog romana našao je svoje određenje u Tolstojevom *Ratu i miru*. Za taj tip romana u ruskoj književnosti možemo reći da je započet romanima kao što je Puškinova *Kapetanova kći*,²⁸ iako je on svoje preteče u ruskoj književnosti imao u istorijskim romanima Karamazina, romanu *Olga* nepoznatoga pisca, romanima Gerakova i S. Glinke, itd.²⁹

Prema Koljevićevim riječima *Kapetanova kći*, kao i romani Valtera Skota, „pripadaju arhetipu romantičkog istorijskog romana“, a Skotov roman

²⁵ V. Jagić, *Ruska književnost u 18. stoljeću*, Izdanje Matice hrvatske, Zagreb, 1895, str. 98.

²⁶ Iako veliki broj autora ističe krajnju granicu romantizma kao pokreta 1830, njegove odlike su dominirale književnom praksom sve do nastanka Floberovog romana *Gospođa Bovari* i Bodlerove zbirke *Cvijeće zla*, kada se konstituiše moderna književnost.

²⁷ Đerd Lukač, *Istorijski roman*, Kultura, Beograd, 1958, str. 63.

²⁸ „Za Fon-Vizinom nadoći će Gribojedov i Gogolj, za Hemnicerom Krilov, za Dmitrijevim Bačuškov i Žukovski, za njima Puškin i Lermontov, za Narježnim i Puškin i Lermontov, a za ovima Turgenjev i Gončarov i Tolstoj.“ V. Jagić, *Ruska književnost u 18. stoljeću*, Izdanje Matice hrvatske, Zagreb, 1895, str. 258.

²⁹ Za više podataka o ovome problemu vidjeti: V. Jagić, *Ruska književnost u 18. stoljeću*, Izdanje Matice hrvatske, Zagreb, 1895, str. 243. i 244.

Srce Midlotijana vidi kao anticipaciju i „nagovještaj tradicije realističkog istorijskog romana“, za nas je to i roman *Kapetanova kći*: „Tradiciju pisca zamišljam kao njezinu zavisnost od nekog općeg sklada književnih normi koji je, jednako kao i tradicija izumitelja, sadržana u ukupnosti tehničkih mogućnosti njegova vremena.“³⁰ Upravo je vrijeme, trenutak u kojem je živio Puškin, te vrijeme koje je literarno obrađivao, „omogućilo taj jedinstveni klasični međuperiod u modernoj umetnosti: jednu umetnost na ideološkoj visini celog dotadašnjeg evropskog razvitka.“³¹

Da je Puškin započeo tradiciju realističkog istorijskog romana koja se nastavila s Lavom Tolstojem, možemo vidjeti, kada kratko uporedimo dva autora. Tolstoj je, doduše, imao mnogo više „mehanički i razvijen osjećaj za historiografiju (preveo E. M.)“³² od Puškina i tom žanru dao mnogo veće razmjere, ali to nije predmet ovog rada. U dijelu *Bogučarovska pobuna* romana *Rat i mir* Tolstoj se jasno naslanja na Puškinov roman. Kako tumači Šklovski u knjizi *Građa i stil u Tolstojevom romanu „Rat i mir“* „ovaj omanji segment romana zaslužuje da dobije posebnu glavu u našem radu zato što je to jedino mesto gde pravi junaci Lava Nikolajeviča – plemići – dolaze u dodir s prostim ljudima.“³³ Ova osobina istorijskog romana, vidjećemo u kasnijem dijelu rada, je centralni fabularni događaj *Kapetanove kći*, u kojem se očituje kompleksnost Puškinovog antiklasnog pogleda.

Kapetanova kći građena (pisana) je tako da ima elemente narodne priče, da roman bude kako to veli V. Jagić „savršeniji, narodniji, samostalniji.“ Puškin koristi jezik, obrasce narodne priče, istoriju, društvene prilike da roman učini primamljivim za prefinjenu publiku romantizma, koja je već bila dobro upoznata sa romanima Valtera Skota, kao i da radnju svoga romana učini dovoljno vjerovatnom. Puškin je morao prikazati svojim revolucionarnim optimizmom *narodne snage koje će jednom srušiti truli društveni poredak*. Da je to tako govore i epigrafi poglavlja, koji su narodne poslovice, starinske, narodne i vojničke pjesme i citati istorijskih ličnosti.³⁴ Puškin prati Skotove obrasce istorijskog romana da bi pokazao ono što je ljudsko i istinito u likovima, što je „zaista ljudsko i istinito u samome narodu.“³⁵

Puškin je svakako morao imati u svijesti događaje koje opisuje kroz anegdote i legende živih svjedoka Pugačovljeve pobune, koja se desila samo

³⁰ Milivoj Solar, *Moderna teorija romana*, Nolit, Beograd, 1979, str. 426.

³¹ Đerđ Lukač, *Istorijski roman*, Kultura, Beograd, 1958, str. 64.

³² James de Groot, *The historical novel*, Routledge, London, New York, 2010, str. 39.

³³ Viktor Šklovski, *Građa i stil u Tolstojevom romanu „Rat i mir“*, Nolit, Beograd, 1984, str. 124.

³⁴ „Puškin je hteo, upravo kao i Skot, da u svojim istoriskim romanima prikazuje velike, kritične preokrete u narodnom životu.“ Đerđ Lukač, *Istorijski roman*, Kultura, Beograd, 1958, str. 62.

³⁵ Đerđ Lukač, *Istorijski roman*, Kultura, Beograd, 1958, str. 63.

26 godina prije Puškinovog rođenja. Istorijska potka romana, kao i uvođenje glavnog junaka u istorijske tokove, želja je pisca da prikaže običnog čovjeka u toku istorije, uvodi svoje prosječne junake u velike ljudske sukobe, „što im nameće izvanredna iskušenja i zadatke, da bi u tim zaoštrenim situacijama prikazao njihovo prerastanje svoje dotadašnje prosečnosti.“³⁶ Puškin bira manju pobunu, koja ima osobine revolucije, koja opet, prema Lukaču, ima za želju da „likvidira klasno društvo na putu ka ukidanju eksploatacije, ka besklasnom društvu.“³⁷ što ćemo kasnije opisati prikazom scene u kojoj Pugačov slavi pobjedu.

Roman je pisan tako da bude primjeren novoj čitalačkoj publici i novim formama pripovijedanja oslanjajući se na tradiciju narodne književnosti i jezika. U već pomenutoj glavi kaže autor zabilješki „lako je zamisliti da je život u Orenburugu bio krajnje nepodnošljiv“. U daljim opisima stanja u gradu i istorijskih događaja vidimo da je tačna ona odrednica koju je dao Alesandro Manconi, u svojoj poetološkoj raspravi *Del romanzo storico* (1829/1945): „Razliku između povijesne predaje (ili dokumentacije) i književnog djela s povijesnom građom Manzoni vidi u tome što tek književno djelo apstraktnu, plošnu sliku historijskih zbivanja ispunjava životom, jer se istom u njemu opći podaci i datumi prožimaju istinskom životnošću davnih zbivanja, time što likovi agiraju kao individue sa svim svojim proturječjima. Ono što povijest odnosno povjesničari prešućuju, to književnost iskazuje.“³⁸ U Puškinovu romanu, za razliku od istorijskog diskursa čitalac je pozvan da zamišlja, odnosno domaštava istorijski ambijent, u čemu vidimo da nije skroz tačna ona već iznesena Flakerova tvrdnja da Puškin „odbacuje pretjeranu opisnost u odnosu prema povijesnim ambijentima“.

Ta osobina istorijskog romana u *Kapetanovoj kćeri* pojačana je činjenicom što su istorijska zbivanja data kao porodične, to jest privatne zabilješke, u kojima je sam autor glavni junak. Istorijska zbivanja i Pugačovljeva pobuna su apsolutno subjektivizirani. Prikazivanje istorije u tom romanu, kao i drugim „istorijskim romanima“, dogodilo se na taj način što su likovi, poput likova u romansama, postali psihološke projekcije glavnog junaka, a radnja je smještena „u razdoblje dovoljno udaljeno u prošlosti da bi se ponovo moglo stvoriti umesto empirijski istražiti.“ *Empirijsko istraživanje stvarnosti* bilo je načelo komponovanja romana u romantizmu.

Činjenica da je roman *Kapetanova kći*, koji je Puškin napisao neposredno pred smrt, te da je on primjer nastanka realističkog romana u ruskoj književnosti, možemo tražiti ne samo dakle u odnosu prema stvarnosti, i u tome

³⁶ Đerd Lukač, *Istorijski roman*, Kultura, Beograd, 1958, str. 63.

³⁷ Đerd Lukač, *Ruski realisti*, Izdavačko preduzeće Veselina Masleša, Sarajevo, 1959, str. 18.

³⁸ Viktor Žmegač, *Povijesna poetika romana*, Matica hrvatska, Zagreb, str. 133.

da se u vrijeme kada ja pisan već događalo *internacionalizovanje stvarnosti u romantizmu*, koje je dovelo „do suprotnosti između romantizma i njemu savremenog realizma, koji mada potekao iz preromantičarske tradicije, zahteva izrazitije empirijski stav prema stvarnosti spoljenjem svetu.“³⁹ Te suprotnosti susrele su se i u romanu *Kapetanova kći*. Milivoj Solar u svojoj *Povijesti svjetske književnosti* kaže da ne može „realizam romantičarima osporiti da su doista postupali kako njihova načela zahtijevaju, očito je da je i jednoj i drugoj epohi zajednički zahtjev za oponašanjem zbilje.“ *Kapetanova kći* je i realistički i romantičarski istorijski roman, to jest jedan od graničnih romana u kojemu završava jedna, a počinje druga epoha u književnosti, te *sadrži zajednički zahtjev obje epohe*.

Dr Mila Stojinić u radu pod naslovom *U središtu istorijskih i društvenih odnosa*, a povodom citata Bjelinskog o Puškinovu romanu, piše da on „jasno razlikuje dvostruki stvaralački postupak u građenju likova i realizovanju situacija: romantičarski i realistički, negativno se odnoseći prema prvom i pozitivno prema drugom od njih. Sva širina ovog dela, međutim, nije samo u sudaru dva magistralna književna pravca u njemu. Njegova fabula je utemeljena u široke okvire jedne burne epohe ruske istorije.“⁴⁰ Odnos Puškinov prema istoriji dat je i u samome romanu, njegov odnos prema modernizaciji u prikazivanju istorijskih događaja je kritički i ironičan⁴¹, kakav je bio i njegov odnos u poeziji prema svim oblicima carske vladavine, i njegov odnos prema slobodi kao konceptu, čime se njegov istorijski roman udaljava od pomenutih uzora i tvorca tog žanra. Dakle, Puškin se svojim djelima s istorijskom potkom bori protiv *istorijskih kostima*, da se *prošlost prikazuje kao sadašnjost*, da *likovi imaju moderna osjećanja*, te „daje jednu ironičnu i poraznu karakteristiku“ romantičarskih predstavnika, „u kojoj oštro podvlači suprotnost između prazne romantične trke za efektom i prave istoriske jednostavnosti Valtera Skota.“⁴²

Autor zabilješki obraćajući se čitaocima kaže sljedeće: „Kad se setim da se to dogodilo za moga života, a da sam sada doživio blagu vladavinu cara Aleksandra, moram da se divim brzim uspesima prosvjećivanja i širenja

³⁹ Notrop Fraj, *Mit i struktura*, str. 217.

⁴⁰ Aleksandar Puškin, *Kapetanova kći*, str. 129.

⁴¹ „Započet u stilu „porodične kronike“, ovaj roman razvija se prema živoj pripovjedačevoj naraciji s umetnutim razmišljanjima, humorom, opisivanjem različitih likova sve do seljačkih pobunjenika i njihova vođe Pugačova, a od **Walter Scottova kanona udaljava se ovo pripovijedanje svojom ironijom, a posebno lakonizmom u opisivanju koji je inače karakterističan za Puškinovu prozu** (istakao E. M.), a poslije njega obilježice Ljermontova i konačno Čehova, kojemu je upravo Puškin u mnogome bio stilskim uzorom.“ Aleksandar Flaker, *Ruski klasici XIX stoljeća*, Izdavačko poduzeće Školska knjiga, Zagreb, 1965, str. 25.

⁴² Đerđ Lukač, *Istorijski roman*, Kultura, Beograd, 1958, str. 62.

čovekoljubivih načela. Mladi čoveče! Ako ti moji zapisi dođu do ruku, seti se da su najbolje i najstalnije ono izmene koje potiču od poboljšanja običaja, bez ikakvih nasilnih potresa.“⁴³ Tom rečenicom, koja sažima cijelu ideološku potku romana, Puškin izražava stav blizak onome što Lukač naziva „ideologija umerenog progressa“⁴⁴. Puškin tim redovima staje na stranu progresivnih kulturnih epoha, koje nijesu nastale *poslije nasilnih potresa*, kao što je to romantizam nastao poslije Francuske buržoaske revolucije.

III. Revolucionarni roman

Puškinova *Kapetnova kći* nije samo **roman o revoluciji**, on je **revolucionarni roman**. Ako je romantizam nastao kao kritika i odgovor feudalnom i monarhističkom uređenju, to je i Puškinov roman *Kapetanova kći* čija je perspektiva, glavni stav „vera u revolucionarnu težnju za društvenim prevratom.“⁴⁵, no je po stilskoj tendenciji, kao što smo pokazali, realističan. Aleksandar Flaker, u predgovoru izdanja *Kapetanova kći i druga djela*, tvrdi da je Puškin, u ruskoj drami zapravo „**poveo pravu revoluciju** (istakao E. M.) – koja nije našla pravog nastavljača“⁴⁶, a književna (r)evolucija „počiva na načelu borbe i smjene.“⁴⁷ Smjena se, prvenstveno dogodila u optimističnom pogledu njegovog djela koji je Lukač nazvao „**revolucionarnim optimizmom**“, koji je karakterističan za Puškinovu prozu. Naime, kao ni u Puškinovim novelama, tako ni u ovom romanu, „ne pobjeđuje pobunjeni junak, koga je korumpirano feudalno društvo nagnalo u zločin“⁴⁸, a ljepota njegova romana ogleda se u „slikanju stvarne dinamike odnosa društvenih snaga izražava se i okolnost da feudalizmu koji se raspada ne polazi za rukom da unakazi ljudski lik junaka, da ošteti jezgro njegove čovečnosti.“⁴⁹

U ruskoj prozi je, sa romanom *Kapetanova kći* Puškinovim *najvećim proznim djelom*, poveo pravu revoluciju, uveo nove postupke u žanr ruskog istorijskog romana. Lukač je primijetio da je kod Puškina vrlo važan momenat da on „u svakom svom delu gradi novu formu.“⁵⁰ Ta vrsta romana, za razliku od njegovih istorijskih drama, imala je svojih pravih nastavljača, pogotovo, kao što smo pomenuli, u Tolstojevu romanu. Kao što je i svoje povijesne

⁴³ Aleksandar Puškin, *Kapetanova kći*, str. 56.

⁴⁴ Đerđ Lukač, *Istorijski roman*, Kultura, Beograd, 1958, str. 53.

⁴⁵ Đerđ Lukač, *Ruski realisti*, Izdavačko preduzeće Veselin Masleša, Sarajevo, 1959, str. 25.

⁴⁶ Aleksandar Sergejevič Puškin, *Kapetanova kći i druga djela*, Školska knjiga, Zagreb, 1974, str. 15.

⁴⁷ Jurij Tinjanov, *Pitanja književne povijesti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998, str. 10.

⁴⁸ Đerđ Lukač, *Ruski realisti*, Izdavačko preduzeće Veselin Masleša, Sarajevo, 1959. str. 24.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Đerđ Lukač, *Ruski realisti*, Izdavačko preduzeće Veselin Masleša, Sarajevo, 1959. str. 34.

dramske tekstove oslobodio klasicističkih normi, tako je i svoj prozni povijesni tekst, „konvencionalizirajući strukturu“ u kojoj su djela glavnog junaka podređena vjerovatnosti zapleta i priče. U njegovu romanu karakter junaka postaje funkcija u zapletu, a takav postupak „jasno se uočava u narodnim pričama“.

Na primjeru *Kapetanove kćeri* vidjećemo kako je Puškin **revolucionalizovao** rusku prozu, uvodeći u povijesno tkivo elemente narodne priče i govora, što je bio pravi otklon od dotadašnje prozne prakse. Lunačarski je primijetio da se naporedo s Puškinovim sazrijevanjem i shvatanjem važnih procesa promjene unutar Rusije, pogotovo na ekonomskom i sociološkom planu, odvija i Puškinova *poetska evolucija* koja ga vodi „k novim oblicima stvaranja“⁵¹, koje čine „organsko jedinstvo s njegovim udaljavanjem sa plemićkim pozicijama ka buržoaskim“⁵², te da upravo tamo „gredi sve snažniji Puškinov realizam.“⁵³

Roman *Kapetanova kći* prikazuje kako se jedno feudalno, apsolutističko društvo može lako raspasti. Roman prikazuje kako čovjek u sukobu s postojećim poretком, sa sistemom ipak može učiniti ono što je ispravno. Grinјov je mogao biti „žrtva nepravde“, ali on je „pružio ozbiljan otpor“, te je u otporu ostvarivao ideal pronalaženja svoga Ja. Ono što je izuzetno romantičarsko u romanu je „prevrtlјivi i razboјnički prometeizam“⁵⁴ Pugačova, jedne od istorijskih ličnosti u romanu. Opsjednutost temom otpadništva od društva je romantičarska pojava, kakve nalazimo u Šilerovim *Razboјnicima*, ali i u *Jadima mladoga Vertera* i drugim romantičarskim djelima, no i pored toga što je to bila karakteristika evropske, zapadne književnosti, u „seljačkim bunama Pugačova i Stјenke Razina ima tragično-istoriske veličine koje u tim razmerama imaju samo retki seljački ustanci Zapadne Evrope.“⁵⁵

Revoluciju potlačenog čovjeka, seljaka, koji predstavlja prototip revolucije proletera karakteriše beskompromisna borba protiv apsolutističkog feudalizma i monarhizma i drugih totalitarnih režima onoga vremena, te neprihvatanje nametnutih društvenih konvencija ponašanja i moralnih normi života. Međutim, Puškinov „buntovnik nikada ne ispoljava ljudski unakažene crte, naprotiv, iz svakog njegovog čina struji duhovna i moralna nadmoćnost i utoliko oštrije osvetlјava pokvarenost društva koje se raspada.“⁵⁶ Isto kao što je Šilerov „Franc prvi veliki autentični nihilista savremene epohe“⁵⁷, tako je i Pugačov prvi veliki revolucionar, to jest preteča ruske revolucije, Velikog

⁵¹ A. V. Lunačarski, *O ruskoј književnosti*, Kultura, Beograd, 1959, str. 27.

⁵² Isto, str. 28.

⁵³ Isto, str. 28.

⁵⁴ Marija Janјijon, *Romantizam, revolucija, marksizam*, Nolit, Beograd, 1976, str. 299.

⁵⁵ Đerđ Lukač, *Istoriјski roman*, Kultura, Beograd, 1958, str. 61.

⁵⁶ Đerđ Lukač, *Ruski realisti*, Izdavačko preduzeće Veselin Masleša, Sarajevo, 1959. str. 21.

⁵⁷ Marija Janјijon, *Romantizam, revolucija, marksizam*, Nolit, Beograd, 1976, str. 301.

oktobra koji je jasno „osvetlio normalnu, klasičnu suštinu ruskog razvoja.“⁵⁸ Tako, čitalac nije odmah spreman osuditi Pugačova, čak i kada surovo vješa ljude, jer se bori za besklasno društvo i za prava seljaka i radnika. Pugačov je i prema Lukaču u Puškinovom romanu nezaboravna, značajna istorijska ličnost, koju je Puškin prikazao „s neodoljivom istoriskom vernošću i ljudskom istinitošću.“⁵⁹ koja, dakle, nije nimalo *simbolična* kako je to definisao Flaker u dijelu koji smo ranije naveli. A to je dakle, realizam koji će kasnije biti glavna stilistička tendencija realističkih istorijskih romana u ruskoj književnosti.⁶⁰ Osnovni momenat u konstrukciji Pugačovljeve pobune „jeste to što je ruska pobuna data tradicionalno – kao besmislena.“⁶¹ Takođe ovu osobinu istoriskog načina tretmana pobune Tolstoj u romanu *Rat i mir* naslijedio je od Puškina, jer je prema Šklovskom „postojala tradicija da se pobune predstavljaju kao glupe i besmislene. Tako nisu pisali samo Ivan Barišnjikov i Lav Tolstoj, nego i Aleksandar Puškin u *Istoriji Pugačovljeve pobune*.“⁶² Pobuna je besmislena, ali Puškinov stav prema njoj otkriva njegovu vjeru u „revolucionarnu težnju za društvenim prevratom, vera koja nadahnjuje veći deo plemstva njegove epohe.“⁶³

U razgovoru između Grinjova i Pugačova očituje se luciferska i egomanijačka crta revolucionara, njihov odnos prema „pravdi“, te njihov odnos prema onome što je dobro i loše, svakako i uzimanje božanskih osobina. Pugačov spašava Grinjavu život jer je mu je ovaj učinio dobročinstvo, što predstavlja paradoks, ali i kompleksnost u liku koji svirepo vješa i siječe ljude koje zarobi: „Bre, zar si mogao slutiti, vaše blagorodstvo da je čovjek koji ti je pokazao put do konaka, bio glavom veliki car? – (Tu se on načini važan i tajanstven.) – Ti si mi mnogo zgoreo – nastavi on – ali ja sam te pomilovao zbog tvoga dobrog dela, zato što si mi bio na usluzi kad sam morao da se krijem od svojih neprijatelja. A tek imaš da vidiš kako ću te nagraditi kad dobijem svoje carstvo! Obećavaš li da ćeš mi služiti?“, ili „Kad kažnjavam, kažnjavam, kad praštam, praštam.“, ili „Ti, znači, ne vjeruješ – reći će on – da sam ja car Petar Fjodorovič?“⁶⁴

Kako je on prikazan kao „*seljački car* prema Petru Velikom i Borisu Godunovu“, Pugačov je istinski protivnik moćne feudalne države i plemićkog porijekla. Kako tvrdi Mila Stojinić, „on može dvojaku informaciju o predsta-

⁵⁸ Isto, str. 16.

⁵⁹ Đerd Lukač, *Istorijski roman*, Kultura, Beograd, 1958, str. 62.

⁶⁰ Vidi, 28.

⁶¹ Viktor Šklovski, *Građa i stil u Tolstojevom romanu „Rat i mir“*, Nolit, Beograd, 1984, str. 125.

⁶² Isto, str. 136.

⁶³ Đerd Lukač, *Ruski realisti*, Izdavačko preduzeće Veselin Masleša, Sarajevo, 1959. str. 24.

⁶⁴ Aleksandar Puškin, *Kapetanova kći*, str. 74, 75.

vama seljaka o vlasti, o nivou njihove svesti i tada još uvek moćnoj feudalnoj državi.“⁶⁵ No, nasuprot toj konstataciji roman *Kapetanova kći* nam nudi sliku o tome kako je Pugačov, njegova buna i seljak modelovan od strane plemićkog sloja jer tom sloju pripada Grinjav i njegove zabilješke, te i on sam kaže kako je on plemićkog porijekla i naziva Pugačova lopovom, varalicom, itd. Aleksandar Flaker u pomenutoj *Istoriji ruske književnosti* kaže da je „Pugačov u Puškinovu romanu više nagovještaj i zla slutnja negoli stvarni lik ruske povijesti.“ Oba junaka, i pozitivni i negativni, Grinjav i Pugačov tipični su junaci ruske književnosti jer su dati „kao nositelji socijalno-psiholoških sindroma ili predodžaba“⁶⁶, te je Grinjav, kao predstavnik ruskog plemstva „pozitivan pandan „suvišnome čovjeku“⁶⁷ kao što su to žene u ruskoj književnosti. Moralna priroda glavnog junaka, njegov pozitivan odnos prema ljubavi, roditeljima, novcu, državi i caru, vojnoj službi iskazuje se kao vrlina koju junak treba svojim životom da dostigne. U ponovnom susretu, između Grinjova i Pugačova, pobunjenik mu pomaže da spasi svoju „ljubav“, zbog čega Grinjav u kasnijem slijedu događaja i biva osuđen, kao protivnik države i osoba koja je sarađivala s pobunjenikom. U tom trenutku nastaje ono što je Rihard Lauer dobro primijetio da je Grinjavljeva „lojalnost prema carici poljuljana kolebanjem između dvaju tabora.“⁶⁸ U tome se očituje revolucionarnost Puškinovog romana, jer Puškin prikazujući jednog plemića kao glavnog junaka, testira odnos prema vladarskoj veličini, jer **povjesni vjetrovi**⁶⁹ glavnog junaka, kao i Pugačova, u jednom trenutku fabule čine pobunjenikom i jednom od žrtava vladarske moći.

U trenutku kada stiže Pugačovljevi proglas u tvrđavu da se predaju, pripovjedač kaže: „Proglas je bio napisan grubim, ali jakim izrazima i morao je izazvati utisak u glavama priprostih ljudi.“ Proglas koji je sastavio Pugačov, otkriva njegov karakter indirektno. Na taj način Puškin teži da stvori *vjerne i uvjerljive karaktere*, Pugačova „karakterizira povijesno i socijalno u govoru“⁷⁰ i tako stvara „povijesni kolorit koji ne gradi na nabranjanju povijesnih realija, već pretežno jezičkim sredstvima.“⁷¹ Proglasi, i glas o Pugačovu su ono što ide ispred njega, ono što i čitalac i likovi u romanu upoznaju prije samog Pugačova. Njegovi proglasi i glas o njemu su način političke borbe, „budući da

⁶⁵ Isto, str. 136.

⁶⁶ Reinhard Lauer, *Povijest ruske književnosti*, Tehnička knjiga, Zagreb, 2009, str. 16.

⁶⁷ Isto.

⁶⁸ Reinhard Laufer, *Povijest ruske književnosti*, Tehnička knjiga, Zagreb, 2009, str. 85.

⁶⁹ Pugačov krčmaru domaćinu odgovora na pitanje otkud ti u našem kraju sljedećim riječima: „Po bašči letio, konoplju ključao; nabacila se baba kamičkom, a ja s vjetrom.“ Aleksandar Sergejevič Puškin, *Kapetanova kći i druga djela*, str. 123.

⁷⁰ Aleksandar Flaker, *Ruski klasici XIX stoljeća*, Izdavačko poduzeće Školska knjiga, Zagreb, 1965, str. 25.

⁷¹ Isto, str. 25

država i društvo u Rusiji gotovo nikad nisu raspolagali institucijama političke javnosti.⁷² Tako je Pugačovljeva ličnost kao njegov proglas *gruba i izrazito jaka*, te je on nosilac „stanovitih svjetonazora ili aktualnih ideologija“⁷³ *prprostih ljudi*, običnog ruskog čovjeka. A ideologija pripovjedača, komentatora je plemićka koja modeluje tu svijest i taj jezik kao priprostu, grubu, seljačku. Ovakve vrste proglašenja su preteča reakcionarne propagande iz vremena revolucije. Puškin u svojoj *Istoriji Pugačova* kojim se Puškin bavio i kako historičar kaže u opaskama o buni: „Prvi Pugačovljev poziv na bunu jaičkim kozacima izvanredan je primer narodne krasnorečivosti, ako i nepismene. On je delovao utoliko jače što su Rejnsdorpovi manifesti ili proklamacije pisani beživotno, sa velikim digresijama i glagolima na kraju stava.“⁷⁴ Pripovjedač romana i historičar iz *Istorije Pugačova* tvrde istu činjenicu da je Pugačovljev jezik narodni i krasnorječiv, a tim prije i jako oružje političke borbe i revolucije, i indirektna karakterizacija lika.

Još jedan primjer povijesnog i socijalnog karakteriziranja likova nalazimo u drugom poglavlju romana u kojem nam glavni lik, čije zabilješke čitamo, prenosi razgovor dvojice seljaka (Pugačova), kozaka u krčmi, te na kraju razgovora zaključuje: „Ništa nijesam mogao onda razumjeti od tog šatrovačkog razgovora, ali kasnije sam već shvatio da se radilo o stvarima jaičkih kozaka, koji su se tek smirili nakon pobune 1772. godine.“⁷⁵ U tom dijelu romana, također, čitamo i direktnu karakterizaciju Pugačova od strane glavnog lika. Čitalac u tom trenutku, kao i glavni junak, ne znaju da se radi o Pugačovu: „Vanjšina je njegova bila neobična. Bilo mu je četrdeset godina, srednjeg rasta, mršav i plećat. U crnoj su mu se bradi promaljale sjedine: žive krupne oči samo su strijeljale. Lice mu je imalo prilično ugodan izražaj, ali bilo je obješenjačko. Kosa podrezana naokolo; imao je na sebi poderan zobun i tatarske hlače.“⁷⁶ Iz ovog opisa vidi se da se radi o prevrtljivom i razbojničkom liku.

U već pomenutom proleptičnom razgovoru Pugačov, kojeg čitalac i Grinjev doživljavaju kao skitnicu, alegoričnim šatrovačkim govorom najavljuje buduće događaje: „Šuti ujko, – odvrati moj skitnica, – bit će opet kišice, niknut će gljivice, a kada bude gljivica, naći će se kotarica...“⁷⁷ Puškin, preko Pugačovljevog govora, koristeći riječi „kišica“ i „vjetar“, koji su prirodne neprilike, želi da najavi pobunu i buduće događaje u kojima će učestvovati likovi

⁷² Reinhard Lauer, *Povijest ruske književnosti*, Tehnička knjiga, Zagreb, 2009, str. 16.

⁷³ Isto.

⁷⁴ A. S. Puškin, *Istorija Pugačova*, Rad, Beograd, 1972, str. 187.

⁷⁵ Aleksandar Sergejevič Puškin, *Kapetanova kći i druga djela*, Školska knjiga, Zagreb, 1974, str. 124.

⁷⁶ Isto, str. 123.

⁷⁷ Isto, str. 123.

romana. Pobuna i revolucija su prirodne sile koje narušavaju trenutno, mirno stanje. Puškin umjetnički prikazuje javljanje revolucionarnih oblika života. Ovakvi oblici uvijek se javljaju na periferiji kao što je i početak samog romana u kojem se i Pugačov pojavljuje. Čak i pojava njegovog proglasa dolazi s vjetrovima i događa se u trenucima koji glavni lik opisuje na sljedeći način: „Jedne večeri (bilo je početkom listopada 1773. godine) sjedio sam kod kuće sâm, **slušajući hujanje jesenjeg vjetra** (istakao E. M.) i gledajući oblake kako jure mimo mjeseca. U to dođu po mene s komandantovim pozivom. Smjesta da pođem.“⁷⁸ Puškinova *ujednačenost forme* posljedica je ovakvih slika u kojima se predstavljaju osjećanja i događaji, razgovori koji tačno odgovaraju „najdubljim i najistinskijim pravcima objektivne društvene stvarnosti, onim proporcijama kretanja, promene, preobražaja koje su usmerene ka budućnosti ka nastupajućem progresu.“⁷⁹

Čitalac tokom cijelog romana posmatra pobunu, osim u par djelova romana u kojima progovara Pugačovljev lik, kao odmetničku pobunu jedne hulje i otpadnika od društva, božjih i carskih zakona, jer se plaši za život i sudbinu glavnog junaka. A da ni sam Pugačov nije prosti seljak koji se bori za pravdu običnog čovjeka nego je izraz samovolje pojedinca kao i svaka revolucija, buna koju vodi čovjek u ime naroda(!), otkrivaju njegove riječi u kojima tvrdi da on jeste „car“. Pugačov je izraz onog *individualističkog romantizma* koji je „ponikao iz nastojanja usamljene, izolovane ličnosti da sebe ubedi u svoju snagu, u svoju nezavisnost od istorije, u mogućnost individue da upravlja životom.“⁸⁰

Zašto Puškin lakonski opisuje vješanja koja organizuje Pugačov, ali ne prikazuje osudu i ubistvo Pugačova od carske ruke? Osim toga što hroničar romana to ne i vidi, romanom *Kapetanova kći* prikazuje se kako se u pobunama osakaćuje i unakažava ljudsko, te da je Pugačov na kraju žrtva istorijske nužnosti, istinski poetski lik, predstavnik revolucionarnih težnji, najavu „revolucionarne demokratije, čiju smrt ne želi prikazati. Evo kako opisuje Puškin Pugačova i odnose među pobunjenicima, nakon osvajanja tvrđave. Hroničar radoznalo posmatra taj prizor i čini mu se neobičnim: „Svi su se odnosili među sobom kao drugovi ne iskazujući nikakvu naročitu počast svome predvodniku. Razgovor se vodio o jutrošnjoj navali, o uspjesima bune i o budućim namjerama. Svatko je hvalio sebe, iznosio svoje mišljenje, i slobodno protivurječio Pugačevu. I na tom je neobičnom vojnom vijeću zaključeno da se pođe na Orenburg.“⁸¹

⁷⁸ Isto, str. 143.

⁷⁹ Đerd Lukač, *Ruski realisti*, Izdavačko preduzeće Veselin Masleša, Sarajevo, 1959, str. 25.

⁸⁰ Maksim Gorki, *Istorija ruske književnosti*, Izdavačko preduzeće Veselin Masleša, Sarajevo, 1962, str. 97.

⁸¹ Aleksandar Sergejevič Puškin, *Kapetanova kći i druga djela*, Školska knjiga, Zagreb, 1974, str. 158.

Puškin se, za razliku od Getea, u umjetničkoj praksi ne plaši da prikaže da je demokratska revolucija neizbježna, te da se *u tom odnosu prema revoluciji* kao kroz kakvu pukotinu, kako kaže Lukač, vidi rascjep između Geteovih i Puškinovih stavova i razlika između njemačkog i ruskog historijskog razvitka. Istinski poznavati Puškina znači porediti ga sa Geteom tvrdi Lukač: „Mladi Gete u svom Gecu od Berlihingena bez ikakvog razumevanja mimoilazi nemačku seljačku revoluciju. Puškin je ovekovečio Pugačovljevu bunu, postao njen historičar, i već mnogo pre nego što je napisao ova dela, nazvao je drugog vođu seljačke revolucije Stenjku Razina jedinim poetskim likom ruske historije.“⁸² Puškinov odnos prema historijskim ličnostima, koji su u sebi sadržavali načela revolucije, najavu socijalističkog uređenja, koji se bore protiv carskog apsolutizma, kao što su Pugačov, Razin, bili su predmetom istinske umjetnosti koja mora prikazati revoluciju, biti sama revolucionarna.

Na kraju svog rada o Puškinu Lukač naglašava razliku, to jest suprotnost, između najvećeg od svih romantičara Geta i Puškina, koja se nalazi u „odnosu prema revoluciji i tadašnjim njenim nosiocima – dekabristima.“ Kaže Lukač da nije odlučno pitanje u kojoj je mjeri Puškin organizaciono učestvovao u pripremi dekabrističkog ustanka, ali da su njegovi stihovi „igrali veliku ulogu u izgradnji ideologije, dekabrističke društvene kritike“⁸³, te da se na putu ruskog razvitka od dekabrizma do Velikog oktobra, a odatle do nastanka socijalističkog društva, to jest na samome njegovome početku nalazi upravo Puškin.

Zaključak

„Roman je osveta nad historijom“, kao što to kaže Milan Kundera. Puškin prikazuje deformacije klasnoga društva, i roman *Kapetnova kći* „prema Šilerovoj tačnoj formulaciji, je pesnička osveta za ove deformacije.“⁸⁴ Roman prikazuje strah klasnog društva, i njegovu prividnu monumentalnost, mogućnost da bude srušeno čak i od manjih potresa kakav je Pugačovljeva pobuna. Puškin slikovito prikazuje ono što Iglton naziva borbom političkih ideja. Prikazuje način ili mogućnost, ili *slutnju* prelaska iz jednog sistema u drugi, bez obzira što „revolucija“ ne uspijeva u potpunosti, te buntovnik ne ostvaruje svoje namjere do kraja. U tom djelu Puškin se pokazuje kao nedogmatičan, te svoju „umetnost ne prinosi na žrtvu interesima političke borbe.“⁸⁵ Zato Alek-

⁸² Đerđ Lukač, *Ruski realisti*, Izdavačko preduzeće Veselina Masleša, Sarajevo, 1959, str. 38.

⁸³ Isto, str. 41.

⁸⁴ Đerđ Lukač, *Ruski realisti*, Izdavačko preduzeće Veselina Masleša, Sarajevo, 1959, str. 23.

⁸⁵ Maksim Gorki, *Istorija ruske književnosti*, Izdavačko preduzeće Veselin Masleša, Sarajevo, 1962, str. 135.

sandar Sergejevič Puškin jeste antiklasni, revolucionarni pisac revolucionarne književnosti, kako su ga i prikazivali marksisti i formalisti. Puškin je prikazivao u svojoj prozi, ali i u svojim dramama, ono što je Lunačarski definisao kao „penušavo slobodoljublje“ i *Kapetanova kći* je „ozbiljan protest čoveka (pre svega plemića)“⁸⁶, protest „protiv jarma apsolutizma i čitavog onog ekonomskog i kulturnog poretka koji je srastao sa apsolutizmom.“⁸⁷

Iz svega gore rečenoga dokazana je početna teza da je *Kapetanova kći* revolucionarni istorijski roman, i da jeste tačna Lukačeva tvrdnja da je Puškinova perspektiva, zapravo stav i „vera u revolucionarnu težnju za društvenim prevratom.“⁸⁸ U tom se romanu Puškin pokazuje kao suptilan kritičar svih slojeva društva, što je ono na čemu se zasniva borbeni i revolucionarni romantizam, a Puškin kao, kako ih naziva Isaija Berlin, *napredni romantičar* (koji ovim djelom, kao i *Onjeginom* najavljuje veliki ruski realizam). Društveni revolt Puškinove ličnosti i djela bila je tipična osobina *plemstva njegove epohe*. Smatramo da je ovim radom posvećena pažnja koju taj roman zaslužuje, makar u književnoj kritici marksizma i formalizma, crpeći znanje iz ponuđene i dostupne literature, a s druge strane pokušao je donijeti neka nova saznanja, ili tumačenja o njegovoj prirodi.

Literatura:

- Bjelinski, V. G.: *Dela Aleksandra Puškina*, Kultura, Beograd, 1952.
- Berlin, Isaija: *Koreni romantizma*, Službeni glasnik, Beograd, 2012.
- De Groot, James: *The historical novel*, Routledge, London, New York, 2010.
- Eagleton, Terry: *Marxism and Literary Criticism*, Routledge, 2002.
- Flaker, Aleksandar: *Ruski klasici XIX stoljeća*, Izdavačko poduzeće Školska knjiga, Zagreb, 1965.
- Flaker, Aleksandar: *Istorija ruske književnosti*, SNL, Zagreb, 1986.
- Fraj, Nortrop: *Mit i struktura*, Svjetlost, Sarajevo, 1991.
- Gorki, Maksim: *Istorija ruske književnosti*, Izdavačko preduzeće Veselin Masleša, Sarajevo, 1962.
- Jagić, V.: *Ruska književnost u 18. stoljeću*, Izdanje Matice hrvatske, Zagreb, 1895.
- Janjijon, Marija: *Romantizam, revolucija, marksizam*, Nolit, Beograd, 1976.

⁸⁶ A. V. Lunačarski, *O ruskoj književnosti*, Kultura, Beograd, 1959, str. 26.

⁸⁷ Isto.

⁸⁸ Isto, str. 24.

- Lauer, Reinhard: *Povijest ruske književnosti*, Tehnička knjiga, Zagreb, 2009.
- Lenjin: *O književnosti*, Rad, Beograd, 1963.
- Lukač, Đerđ: *Ruski realisti*, Izdavačko preduzeće Veselin Masleša, Sarajevo, 1959.
- Lukač, Đerđ: *Istorijski roman*, Kultura, Beograd, 1958.
- Lunačarski, A. V.: *O ruskoj književnosti*, Kultura, Beograd, 1959.
- Marks, Engels: *O književnosti i umetnosti*, Rad, Beograd, 1963.
- Marks, K.: *Ka kritici političke ekonomije*, Predgovor (1859), Moskva, 1934.
- Puškin, Aleksandar: *Kapetanova kći*, Rad, Beograd, 1976.
- Puškin, A. S.: *Kapetanova kći i druga djela*, Školska knjiga, Zagreb, 1974.
- Puškin, A. S.: *Istorija Pugačova*, Rad, Beograd, 1972.
- Sartr, Žan-Pol: *Šta je književnost*, Nolit, Beograd, 1981.
- Solar, Milivoj: *Moderna teorija romana*, Nolit, Beograd, 1979.
- Tomaševski, Boris: *Teorija književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998.
- *Veliki pesnici o poeziji*, Kolarčev narodni univerzitet, Beograd, 1964.
- Žmegač, Viktor: *Povijesna poetika romana*, Matica hrvatska, Zagreb, 2004.

Ethem MANDIĆ

**PUSHKIN'S NOVEL "THE CAPTAIN'S DAUGHTER"
AND LITERATURE IN THE CONTEXT OF MARXIST,
FORMALISTIC AND RUSSIAN CRITICISM – FORM,
GENRE AND REVOLUTION**

The author of this paper deals with the issues of the form and genre of the novel „The Captain's Daughter“ by A. S. Pushkin, as well as with the revolution phenomenon. The purpose of the study is primarily to show the way in which the aforementioned Pushkin's novel has, above all, been perceived as revolutionary literature in the context of Russian, formalistic and Marxist criticism. Finally, the author confirms the initial position that „The Captain's Daughter“ is a revolutionary historical novel, as well as that the claim of Lukács that Pushkin's perspective is actually also an attitude and „belief in a revolutionary aspiration for a social upheaval“.

Key words: *Pushkin, The Captain's Daughter, novel, Marxism, formalism, form*